

# **İKTİSADİ ANALİZ**



# İKTİSADİ ANALİZ

Asaf Savaş Akat

**Genel Yayın Nu.:** 13  
**Sertifika Nu.:** 12131  
**ISBN:** 978-605-4160-15-0  
2. Basım, Mayıs 2009

## **İKTİSADİ ANALİZ**

© Copyright 2009, EFİL YAYINEVİ

Bu kitabın bütün hakları Efil Yayınevi'ne aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

### **Sayfa Tasarımı**

Meryem Kocabay

### **Kapak Tasarımı**

Meryem Kocabay

### **Baskı ve Cilt**

Reproton Ltd. Şti.



EFİL YAYINEVİ

Bağcılar Mh. Şemsettin Günaltay Cd. 283 Sk.

9/7 Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 232 00 36-232 00 86

GSM: 0 541 232 00 96

[www.efilyayinevi.com](http://www.efilyayinevi.com)

## İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

---

Elinizdeki kitap 1970'lerin ikinci yarısına aittir. Tam 30 yıl önce, 1979'un yaz aylarında yazma kısmı bitti. Daktilosu, dizilmesi, düzeltilmesi, şekillerin çizilmesi, matematik ek, bibliyografya, önsöz, vs. derken piyasaya çıkması 1980'i buldu. Böylece kitap İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1979-80 dönemi mezunlarının son sınıf İktisadi Analiz dersine yetişti. Sınavda tuğla gibi bir kitaptan sorumlu olmanın öğrencilere soğuk duş etkisi yaptığını hatırlıyorum.

Yazarken kitabın birkaç baskı yapacağını düşünmüştüm. İktisat Fakültesinde öğrenci çoktu; nasıl olsa bir iki yıl içinde ilk baskısı tükenecekti. O arada ben de eksiklerini saptama fırsatını bulacak, kitabı gözden geçirip yeniden basacaktım. Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. Araya 12 Eylül darbesi girdi. Bir yıl sonra, 1981 yazında üniversite yaşamımda süresini bilmediğim bir parantez açmak zorunda kaldım. Sudan çıkmış balık misali ortalıkta savrulurken bu kitapla ilgili planlarım önce rafa kalktı, sonra çöplüğe atıldı. Kitapta yazdıklarımı bile unuttum gitti.

Üç ay önce Eflatun yayınevi yöneticisi Fethiye Çolak bana kitabı yeniden basmayı önerdiğinde doğrusu çok şaşırdım. İlk tepkim olumsuzdu: teklif bana onur vermişti ama bunca yıl öncesinin kitabı bugün anlam taşııyordu; iktisatta otuz yıl çok uzun bir zamandı; bugün kimsenin bu konularla ilgilendiğini sanmıyordum, vs. Galiba, yazdıklarımı yeniden okuyunca beğenmemekten korktum! Ama sevecen ısrarları karşısında fazla direnemedim.

Bu baskı orijinali ile aynıdır. Sadece bariz dizgi hataları giderildi; bazı uslu ve dil bozuklukları düzeltildi; onlar dışında metne dokunulmadı. Şüphesiz, arada köprülerin altından çok sular aktı. İktisat teorisinde ve dünya ekonomisinde yaşanan dönüşümlerden ben de nasibimi aldım. Bekleneceği gibi, kitabı yeniden yazsam çok şey değişirdi. Örneğin, ilk bölümlere kurumsal iktisat okulunun katkılarını ekler, aradaki değer teorisi tartışmalarını kısaltır, sona kalan makro bölümlerin kapsamını genişletirdim. İlerleyen yaşımın olumlu etkilerini de eklemeliyim: hem daha yumuşak hem daha okuyucu-dostu bir uslu kullanırdım. Buna karşılık, kitabın belkemiğini oluşturan temel tezlerin bugün de arkasında durduğumu özellikle belirtmek istiyorum.

Kitabın ikinci baskısını mümkün kılan Fethiye Çolak'a ve Eflatun yayınevindeki çalışma arkadaşlarına gerçekten minnettarım.

İstanbul, Mayıs 2009



## BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

---

İktisat fakültesi son sınıf öğrencilerine bir süredir verdiğim “İktisadi Analiz” derslerinde, neoklasik teorinin Türkiye’de iktisat eğitiminde ihmal edildiği ölçüde Batı’da popülerlik kazanan Walrasgil modelleri de kapsayacak biçimde genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışıyordum. Bu şekilde, Walras’tan yola çıkan mübadele sorunsalı ile, başlangıcı şüphesiz Ricardo ve Marx’a kadar uzanan, ama asıl gelişimini von Neumann ve Sraffa’ya borçlu olduğumuz üretim teorisi arasındaki karşılıklı ilişkileri göstermek mümkün oluyordu. Teksir hâlinde öğrencilere dağıttığım ders notlarının kitap hâline dönüşmesinde bir zorluk beklemiyordum: Öğrencinin homojen bir eğitim düzeyine sahip olması, sunuşu kolaylaştırarak doğrudan teknik konularla işe başlamaya olanak verecekti. Tam bu sıralarda, aynı fakültenin yüksek lisans programında bütün disiplinlere zorunlu bir iktisat dersi vermek gerekti. Bu kez, farklı fakülte ve yüksek okullardan gelen ve iktisat, işletme, siyaset gibi farklı alanlarda ihtisaslaşan heterojen bir öğrenci kümesine yararlı olacak bir şeyler anlatmalıydım. Öğretim üyesinin her zamanki kurtarıcısı, Batı dillerinde yazılmış ders kitaplarından ilham alma ümidim kısa bir araştırma sonucu suya düştü. Görüldüğü kadar, Anglosakson ve Latin meslektaşlarımız, lisansüstü düzeyde hem iktisatçılara hem de iktisatçı olmayanlara aynı anda hitap etme zorunda pek kalmamışlardı. İşe sıfırdan başlayıp, lisansüstü için bir “İktisada yeniden giriş” yazmaya karar verdim.

Önceleri, bu iki proje arasında bir bağlantı kurmadığımı itiraf etmeliyim. Ancak çalışmalarım ilerledikçe, bir yandan mübadele ve üretim modellerinin eleştirisi için dar anlamı ile iktisat teorisinin sınırlarını zorlayan bir çerçeve gerektiği, diğer yandan da çağdaş ekonomiler hakkında üretilecek genel hipotezlerin iktisatçıların kullandıkları analitik araçlarla bağlantı kurulmadığı sürece boşlukta kaldıkları belirdi. İktisadi olayları diğer toplumsal olaylardan, hatta coğrafi ve fiziki etkenlerden su geçirmez duvarlar ile ayırmanın yanlışlığı bir kere kabul edilince, iktisat teorisinin özgüllüğü, yani iktisadi denilen olayları diğer toplumsal (ve doğal) olaylardan ayırt eden özellikleri çok daha iyi kavramanın mümkün olduğunu gördüm. Böylece, aynı (iktisadi) olaylar kümesini birbirini dışlayan kavramsal yapılar içinde açıklamaya çalışan bilim dalları arasındaki ilişkiler gündeme geliyordu: Özellikle, tarihçilerin iktisatçılarıyla (ve vice versa) bir türlü diyalog kuramamalarının kökenindeki nedenler zaten uzun süredir kafamı kurcalıyordu. İşte, bilgi teorisinden tekniklerin geri gelişine, Walras Kanunundan tarih teorisine, sivil toplumdan dönüşüm sorununa, iktisatla uğraşanları ilgilendiren konuların önemli bir bölümüne aynı sorunsal içinde ulaşmayı temin edeceğini düşündüğüm bu kitap böyle bir arayış sürecinde oluştu.

1970’li yıllarda iktisat teorilerine içeriden ya da dışarıdan gelen eleştirilerin adeta tümü iki konuda yoğunlaşmaktadır: Bir yanda, mikro-makro ve formel teori-iktisat politikası şeklinde bağımsız alanlara bölünmüşlük; diğer yanda da çağın önemli sorunlarından hiçbirisine ışık bile tutmayan eskimiş sorunsal. Batı iktisat literatürünü yakından izleyenler, neoklasik teorinin ikinci eleştiriye görmemezlikten gelip birincisini o eskimiş sorunsal içinde göğüslemeye çalıştığına dikkat etmişlerdir. Bu durumda, kitabın ana temasının, yüz küsur yıldır formel iktisat teorisinin merkezini kaplayan değer-teorik sorunsalın eleştirisi olması kimseyi şaşırtmamalı. Asıl şaşılması gereken olay, nasıl olup da insanların (ve iktisatçının) içinde yaşadığı somut dünyadan bu kadar kopuk bir kavramsal çerçevenin bu kadar uzun süre dost ve düşman herkes tarafından kabul edilebildiğidir. Bu anlamda, kitabın esas amacı, politik iktisada 19’uncu yüzyıl ortasında yönelen başarısız eleştiriye, *via* Sraffa, başarılı bir eleştiriye dönüştürmektir. Kanımca, çağımıza damgasını vuran özgürlük kavgasına iktisat teorisinin (ve dolayısı ile iktisatçının) üretken biçimde katılabilmesi, ancak bu eleştiri gerçekleştikten sonra mümkün olacaktır.

Sanayi toplumlarının temel niteliklerini mevcut hipotezleri eleştirerek araştıran bir teorisinin zorluklarına, Türkiye’nin kendi özgül tarihinden gelen bazı özel tehditler ekleniyor. Batı Avrupa’da kapitalizm ve sanayinin gelişmesinin kendisi için yarattığı tehdidi, bugün kendisinden daha gelişmiş bir ekonomiye sahip pek çok ülkeden önce hisseden Osmanlı-Türk toplumu, 200 yıllık bir çabaya rağmen, kapitalistleşme/sanayileşme sürecinin bir noktasında takılmışa benziyor. Türk öğrencisinin güncel yaşamında, kapitalizmi kapitalizm yapan kurumların önemli bir bölümünün yokluğu bir yana, üstelik, kapitalizm öncesi ideolojik ve politik yapının etkisi de hâlâ güçlüdür. Bu koşullarda, eleştirel bir yaklaşımın, kapitalizmi bir türlü doğuramayan bir toplumun yaşadığı sancılı bunalım içinde oluşan geçmişe yönelik tepkilerden kendisini ayırdetmesi zorunlu oluyor. Benzer dönüşümleri iktisat teorilerinin kuruluş dönemlerinde yaşayan bugünün gelişmiş kapitalist toplumlarında da ‘doğal düzen’ özelemlerine temellenen ütopyalar iktisadi düşünceyi etkilemişti. Hatta, kapitalizmle birlikte filizlenen özgürlükçü hareketlerde söz konusu tepkilerin beklenmedik bir etkinliği de oldu. Bu nedenle, kitabın ikinci önemli teması, ekonomi-devlet ilişkilerinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Kapitalizm, liberalizm, firma, piyasa vs. gibi kavramların tanımlanmasında gösterilen özen, devletçi ideolojinin çoğumuzu etkileyen duygusal önyargılarından kurtulma çabasını simgeliyor.

Ekonomi-devlet ilişkilerinin günün konjonktüründe önem kazanan özgül bir cephesi, kitabın üçüncü temasını oluşturuyor: Dünya ekonomisinde 30 yıllık hızlı büyümenin ve petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı ekonomik bunalım, bir kere daha monetarizm-Keynescilik tartışmasını gündeme getirdi. Geçmişî Say Kanununa, Malthus’a, velhasıl politik iktisadın ilk günlerine kadar uzanan bir tartışma bu. Kapi-

talist toplumun, liberal ideolojinin düşlediği harmoniye kendiliğinden ulaşamayacağı önerisinin çıkarsamaları iktisadi düzeyin sınırlarını aşıyor; bizzat sistemin üstüne inşa edildiği temellere gölge düşürüyor. Üstelik, sanayi toplumunun en kolay üretilip en zor anlaşılan özgül bir malının, yani paranın içerdiği karmaşık ilişkilerin de devreye sokulması, ilk bakışta sorunu içinden çıkılmaz bir labirent hâline dönüştürüyor. İktisatçı, teknik engeller muhteşem gibi dursa da, bu görevi yüklenmek, kördüğümü çözmek zorundadır.

Bu noktada, kitapta sık sık kullanılan ‘eleştirel’ sözcüğünün sınırlarını belirtmeliyim. Eleştirelilik, tümüyle içinde yaşadığımız dünyayı açıkladığı iddiasında olan hipotez ve teorilere yöneliktir; dünyanın kendisine değil. Bence, toplumla uğraşan bilim adamının görevi toplumu anlamak ve bilgisini, toplum hakkındaki seçişlerini önlerindeki almasıkları daha iyi değerlendirecek yapabilmelerini sağlayacak şekilde insanlara sunmaktır. Daha özgür ve eşit bir dünyanın bilim adamlarının zoru ile değil, insanların özgür seçişleri ile kurulabileceğine inanıyorum. Bu bakıma, okuyucuyu kendi tercihlerim yönünde etkileme eğilimleri taşıyan bölümler varsa, peşinen özür dilerim. Tüm bilinçli çabama rağmen bunların varlığı, hepimizin içinde yetiştiği elitist-bilimci ortamın bilinçaltındaki gücüne bir delil olabilir. Arada sırada gereksiz ve sert polemiklere girmişsem, bunların da ‘Freudgil bir sürçmeye’ atfedilip okuyucu tarafından hoş görüleceğini umuyorum.

Eğitim işlevinin ağır basması nedeniyle, günün modasına uymayarak, esas metinde hiç dipnot kullanmadım. Buna karşılık, her bölümün sonuna, o bölümde incelenen konularla ilgili yardımcı eserleri belirten ve doğrudan ya da dolaylı yararlandığım çalışmaları gösteren bir başvuru ekledim. Metnin akışını bozmamak için, mantığının dışına düşen fakat iktisatçının bilmesinde yarar olan bazı konuları da, “Açmalık” biçiminde ilgili bölümlerin sonunda ele aldım. Çağdaş iktisatçının alet kutusunda matematiğin önemini göz önünde tutarak, matematiği bir anlatım aracı olarak kullandım; bu nedenle, kitabın sonuna, metindeki matematiklerin izlenmesini kolaylaştıracak bir matematik bölümü eklendi. Bu yoldan, kitabın kendi kendine yeterliliğini arttırmayı ümit ediyorum. Ancak, kitapta incelenen tüm diğer konularda olduğu gibi, matematik için de, az önce değinilen amaçların içerdiği tahditler geçerlidir: Daha derinlemesine bilgi isteyenlerin o konuda uzmanlaşmış çalışmalara başvurmaları gerekiyor.

Çok sayıda meslektaşım, dostum ve öğrencim bu kitabın oluşmasına katkıda bulundu. Bana iktisadi sevdiren ve soru sormayı öğreten iki bilim adamı, hocalarım, İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu’nun sabır ve sevgilerine hep borçlu kalacağım. Tülay Arın, Seyfettin Gürsel ve Ömer Gökay daha önce çıkan teksirlere, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Şirin Tekeli, Fahrettin Yağcı, Murat Belge ve Ömer Laçiner birinci kitabın müsveddelerine, Sencer Divitçioğlu, Hasan Ersel, Yılmaz Ak-

yüz ve Ian Steedman Bölüm XX'nin (yani, geliştirilen soyut emek kavramının) ilk yazılışı olan (yayınlanmamış) bir makaleme çok değerli eleştirilerini ve önerilerini getirdiler. Seyfettin Gürsel, kitabın çok büyük bir bölümünü okudu, eleştirdi, tartıştı ve Matematik Ek'leri yazdı. İktisat fakültesinin pek çok son sınıf, yüksek-lisans ve doktora öğrencisi, çeşitli tarihlerde, daha sonra bu kitabı oluşturacak (ham ve dağınık) derslerle boğuştu, bana yol gösterdiler. Gülen Çağdaş büyük bir özenle şekilleri çizdi; Ramiz Yıldız ve Metin Yaman aynı özenle dizgi ve baskıyı gerçekleştirdiler.

Yeterince değerlendirip değerlendiremediğimi bilmediğim bütün bu emekler için müteşekkirim. Doğallıkla, kitaptaki hataların tek sorumlusu benim: Bütün ikazlara rağmen, büyük bir inatçılıkla yanlışlarımı korudum. "*Peu importe*: bilim yaşar ve gelişir. Yazarın amacı hipotezlerinin ebediyen geçerli olması değil, fakat sorduğu soruların eninde sonunda en doğru cevabı almalarıdır (W. Kula)".

İstanbul, 1980

## İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	V
BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ .....	VII
İÇİNDEKİLER.....	XI

### BİRİNCİ KİTAP ANALİZİN ÇERÇEVESİ

<b>I. YÖNTEM SORUNLARI .....</b>	<b>3</b>
1. GİRİŞ .....	3
2. NEDEN YÖNTEM TARTIŞIYORUZ?.....	4
3. MANTIKİ BİLİMLER VE GERÇEK BİLİMLER.....	6
4. TÜMDENGELİM VE TÜMEVARIM .....	7
5. GÖZLEMİN YERİ.....	9
6. MODEL KAVRAMI .....	10
7. SINAMA (TEST ETME) SORUNU .....	12
8. TOPLUMSAL BİLİMLER VE İDEOLOJİ .....	13
ÖZET .....	14
BAŞVURU.....	15
AÇMALIK 1: BİLGİ BİRİKİMİN KURALLARI .....	15
<b>II. TOPLUM, TARİH VE İKTİSAT .....</b>	<b>19</b>
1. GİRİŞ.....	19
2. TOPLUM KAVRAMI.....	20
3. YENİDEN-ÜRETİM VE TELEOLOJİ .....	22
4. MİNYATÜR BİR TOPLUM MODELİ.....	23
5. TOPLUMUN DÜZEYLERİ .....	26
6. BİÇİMSSEL VE GERÇEK İLİŞKİLER .....	28
7. BELİRLENME.....	28
8. BİLGİ VE YAPI.....	30
9. ÇATIŞMA VE TARİH .....	32
10. MÜLKİYET İLİŞKİLERİ VE ÜRETİM TARZI KAVRAMI.....	34

11. İKTİSADİ DÜZEYİN ANALİZİ .....	35
12. İKTİSAT TEORİSİNİN KAPSAMI.....	36
ÖZET .....	38
BAŞVURU.....	38
<b>III. ÜRETİM MÜBADELE BÖLÜŞÜM .....</b>	<b>39</b>
1. GİRİŞ.....	39
2. İŞBÖLÜMÜ .....	40
3. ÜRETİMİN TOPLUMSALLAŞMASI.....	40
4. İŞBÖLÜMÜ/İŞBİRLİĞİ TÜRLERİ .....	41
5. ÖRGÜTLENME BİÇİMİ.....	42
6. KAPİTALİST FİRMA VE ÖZEL MÜLKİYET.....	43
7. DOLAŞIM SÜRECİ.....	44
8. REKABET VE DOLAŞIM.....	45
9. MÜBADELE.....	46
10. PİYASA.....	47
11. GELİR BÖLÜŞÜMÜ VE KAYNAK DAĞITIMI .....	49
12. KAPİTALİST ÜRETİM TARZI.....	50
13. DEĞER TEORİLERİ .....	52
ÖZET .....	54
BAŞVURU.....	55
<b>IV. İKTİSATÇILAR VE İKTİSATLARI .....</b>	<b>57</b>
1. GİRİŞ.....	57
2. BİR SÖZCÜĞÜN KISA TARİHÇESİ .....	58
3. GELENEKLER.....	59
4. ARAÇLAR .....	62
5. KAVGALAR.....	64
6. SERT ÇEKİRDEK.....	68
7. YUMUŞAK ÇEVRE .....	69
8. DIŞARIDAKİLER .....	71
9. KRİZ-SENTEZ: QUO VADİSİ?.....	74
10. NEOKLASİK ÇEVİRİSEL AKIM .....	76
11. ALMAŞIK BİR ÇEVİRİSELLİK .....	78
ÖZET .....	80
BAŞVURU.....	80
AÇMALIK 2: ADAM SMİTH, DEĞER VE BÖLÜŞÜM .....	81

## İKİNCİ KİTAP AİLE EKONOMİSİ

<b>V. TANIMLAR .....</b>	<b>85</b>
1. GİRİŞ.....	85
2. AİLE .....	86
3. İŞBÖLÜMÜ .....	87
4. MALLARIN İKİ NİTELİĞİ.....	88
5. ZAMAN.....	89
6. ZEVKLER VE TEKNOLOJİ .....	90
7. MÜLKİYET, POLİTİKA VE İDEOLOJİ .....	91
8. SUNUŞ BİÇİMİ.....	92
ÖZET .....	93
BAŞVURU.....	93
<b>VI. ÇOK KISA DÖNEM: WALRAS'IN MÜBADELE MODELİ .....</b>	<b>95</b>
1. GİRİŞ.....	95
2. MAL STOKLARI.....	96
3. FAYDA FONKSİYONLARI.....	96
4. TÜKETİM DENGESİ.....	98
5. TALEP FONKSİYONLARI.....	99
6. ARZ.....	100
7. TALEP-FAZLASI FONKSİYONLARI .....	101
8. WALRAS KANUNU .....	101
9. MODELİN İŞLEYİŞİ .....	102
10. PARETO OPTİMUMU VE REFAH DAĞILIMI .....	104
11. FAYDA-DEĞER TEORİSİ.....	104
12. BİR ÖRNEK .....	106
ÖZET .....	107
BAŞVURU.....	108
<b>VII. KISA-ORTA DÖNEM: WALRAS'IN ÜRETİM MODELİ.....</b>	<b>109</b>
1. GİRİŞ.....	109
2. TEKNOLOJİ .....	110
3. FAKTÖR STOKLARI .....	111

4. TALEP.....	112
5. ÜRETİM (OPTİMİZASYON).....	113
6. GÖLGE FİYATLARI .....	114
7. TALEP-FAZLASI.....	115
8. MODELİN İŞLEYİŞİ.....	115
9. FAKTÖR PİYASASI.....	116
10. FAKTÖR FİYATLARI .....	117
11. ÜRETİM ARAÇLARI VE DENGE.....	119
12. ÖZ GETİRİ HADDİ .....	120
13. ÜRETİM ARAÇLARI TALEBİ .....	121
14. BİR DEĞERLENDİRME.....	122
15. ÖRNEĞİN DEVAMI.....	123
ÖZET .....	124
BAŞVURU.....	125
<b>VIII. UZUN DÖNEM: EMEK-DEĞER TEORİSİ.....</b>	<b>127</b>
1. GİRİŞ.....	127
2. “DOLAŞIR SERMAYE” TEKNOLOJİSİ.....	128
3. NET ÜRÜN VE VERİMLİLİK .....	129
4. DENGE FİYATLARI.....	130
5. EMEK-DEĞERLER.....	131
6. ÜRETİM MİKTARLARI.....	133
7. BÖLÜŞÜM VE MÜBADELE DEĞERİ .....	134
8. SOYUT EMEK.....	135
9. HETEROJEN EMEK.....	136
10. EMEK-DEĞER TEORİSİ .....	138
11. ÖRNEK .....	139
ÖZET .....	141
BAŞVURU.....	142
<b>IX. TASARRUF VE FAİZ HADDİ.....</b>	<b>143</b>
1. GİRİŞ.....	143
2. BRÜT GELİR-NET GELİR.....	144
3. ÜRETİM ARAÇLARI BİLEŞİMİ .....	145
4. TÜKETİM AKIMLARI .....	147
5. TASARRUF.....	148
6. YENİDEN-ÜRETİM VE TASARRUF .....	149

---

7. FAİZ HADDİ .....	150
8. ÜRETİM FİYATLARI.....	151
9. ÖRNEK .....	153
10. ÜRETİM FİYATLARI VE REFAH DAĞILIMI .....	155
11. FAİZ HADDİ VE SOYUT EMEK .....	156
12. ÜRETİM ARAÇLARI VE SOYUT EMEK.....	158
ÖZET .....	159
BAŞVURU.....	160
<b>X. DEĞERİN DEĞİŞMEZ ÖLÇÜSÜ.....</b>	<b>161</b>
1. GİRİŞ.....	161
2. GÖLGE FAİZ HADDİ VE FİYATLAR.....	162
3. SERMAYE/EMEK KATSAYISI.....	163
4. MAKSİMUM FAİZ HADDİ .....	165
5. ÜCRET-FAİZ SINIRI.....	166
6. STANDART MAL .....	167
7. STANDART SİSTEM .....	169
8. ÖRNEK .....	171
9. STANDART SİSTEM VE ÜRETİM ARAÇLARI.....	174
10. STANDART SİSTEM VE SOYUT EMEK.....	176
ÖZET .....	179
BAŞVURU.....	180
AÇMALIK 3: VON NEUMANN BÜYÜME MODELİ.....	180
<b>XI. TEKNİK SEÇİMİ .....</b>	<b>185</b>
1. GİRİŞ.....	185
2. TEKNOLOJİLERİN TANIMI.....	186
3. EMEK VERİMLİLİĞİ.....	187
4. ÜRETİM ARAÇLARININ VERİMİ .....	188
5. TEKNİKLERİN SIRALANMASI.....	189
6. FAİZ HADDİ VE TEKNİK SEÇİMİ .....	190
7. TEKNİK SEÇİMİ VE NET ÜRÜN .....	192
8. TEKNİK SEÇİMİ VE ÜRETİM ARAÇLARININ DEĞERİ.....	193
9. TEKNİKLERİN GERİ GELİŞİ .....	195
10. ÖRNEK .....	198
11. NEOKLASİK SERMAYE TEORİSİ.....	200
12. FAİZ HADDİ, BÖLÜŞÜM VE VERİMLİLİK .....	204

ÖZET .....	205
BAŞVURU.....	205
AÇMALIK 4: NEOKLASİK ÜRETİM FONKSİYONLARI.....	206
<b>XII. SABİT SERMAYE VE DOĞAL KAYNAK.....</b>	<b>211</b>
1. GİRİŞ.....	211
2. SABİT SERMAYE .....	212
3. BAĞLI-ÜRETİM TEKNOLOJİSİ.....	213
4. BAĞLI-ÜRETİM VE VERİMLİLİK .....	214
5. EMEK-DEĞERLER VE BAĞLI-ÜRETİM.....	215
6. ÜRETİM FİYATLARI.....	217
7. ÖRNEK .....	219
8. DOĞAL KAYNAK .....	221
9. AZALAN VERİM VE RANT .....	222
10. ÖZEL MÜLKİYET VE RANT .....	224
11. TOPRAK SAHİPLERİ .....	225
12. AİLE EKONOMİSİNDE SÖMÜRÜ .....	226
13. ÜRETİM ARAÇLARI VE DOĞAL KAYNAK.....	228
ÖZET .....	231
BAŞVURU.....	231
<b>XIII. DÖNEMLERARASI GENEL DENGE:</b>	
<b>MALINVAUD MODELİ .....</b>	<b>233</b>
1. GİRİŞ.....	233
2. MALLAR VE ZAMAN .....	234
3. ALİVRE PİYASALAR.....	235
4. MAL FAİZ HADDİ .....	236
5 MODELİN TANIMI .....	237
6. TÜKETİM DENGESİ.....	238
7. TASARRUF.....	241
8. TALEP FONKSİYONLARI .....	242
9. ÜRETİM .....	243
10. MODELİN İŞLEYİŞİ .....	247
11. DENGİNİN ÖZELLİKLERİ .....	249
12. TEKNİKLERİN GERİ GELİŞİ .....	250
13. SOLOW'UN "GETİRİ HADDİ" .....	252
14. BİR DEĞERLENDİRME.....	254

---

ÖZET.....	256
BAŞVURU.....	256
AÇMALIK 5: ÜRETİM OLANAKLARI KÜMESİ.....	257
<b>XIV. PARA VE DEVLET .....</b>	<b>261</b>
1. GİRİŞ.....	261
2. NEDEN PARA? .....	262
3. PARANIN İŞLEVLERİ .....	263
4. MÜBADELE (ÖDEME) ARACI OLARAK PARA.....	265
5. MİKTAR TEORİSİ.....	267
6. PARA VE TASARRUF.....	268
7. SAY KANUNU .....	271
8. DEVLET .....	272
9. TAHVİL PİYASASI .....	274
10. BORÇLANMA, TEFEÇİLİK VE ENFLASYON .....	276
11. PARA, FAİZ HADDİ VE FİYATLAR.....	277
12. PARA, FAİZ HADDİ VE FİYATLAR: EBEDİ TAHVİLLER .....	280
13. MAKROMODEL I: KLASİK FAİZ VE PARA TEORİSİ.....	282
14. MAKROMODEL II. MONETARİST FAİZ VE PARA TEORİSİ .....	286
ÖZET.....	291
BAŞVURU.....	291
<b>XV. SOMUT ZAMAN: KRİZ VE PLANLAMA.....</b>	<b>293</b>
1. GİRİŞ.....	293
2. DENGE-DIŞI DAVRANIŞLAR.....	294
3. AYARLAMA MEKANİZMALARI .....	295
4. SABİT FİYAT EKONOMİSİ .....	297
5. DENGE-DIŞINDA TALEP .....	299
6. SAY KANUNU VE WALRAS KANUNU .....	302
7. MAKROMODEL III: KEYNESGİL EKSİK-TÜKETİM .....	303
8. LİKİDİTE TUZAĞI .....	306
9. MAKROMODEL IV: KEYNESGİL PARA VE FAİZ TEORİSİ. ....	309
10. AİLE EKONOMİSİNDE KRİZ.....	309
11. ÜRETİMİN ANARŞİSİ .....	312
12. ADEMİMERKEZİ PLANLAMA.....	314
13. MAKRO POLİTİKA .....	317
14. MERKEZİ PLANLAMA.....	320

ÖZET .....	323
BAŞVURU.....	324
AÇMALIK 6: FORMEL PLANLAMA MODELLERİ.....	324
<b>XVI. İLK SONUÇLAR .....</b>	<b>331</b>
1. GİRİŞ.....	331
2. REFAHIN ÜRETİMİ.....	332
3. İLİŞKİLERİN ÜRETİMİ.....	333
4. ÜRETİM ARAÇLARININ ÜRETİMİ.....	334
5. İNSANLAR VE NESNELER.....	335
6. ÖLÇME SORUNLARI.....	336
7. ANALİZ VE ZAMAN.....	337
8. PARA ÇOK ÖNEMLİ .....	338
9. ANALİZ DIŞI KALANLAR .....	340
10. İKTİSADIN SONU .....	342

### ÜÇÜNCÜ KİTAP KAPİTALİST ÜRETİM VE KÂRIN KÖKENİ

<b>XVII. KAPİTALİZM VE DEĞER TEORİLERİ .....</b>	<b>347</b>
1. GİRİŞ.....	347
2. KAPİTALİST VE “ÖZGÜR İŞÇİ” .....	348
3. İDEOLOJİ .....	350
4. İKTİDAR DEVRESİ.....	351
5. SERMAYE BİRİKİMİ.....	353
6. TÜKETİM TOPLUMU VE YABANCILAŞMA .....	354
7. EKONOMİ, SİVİL TOPLUM VE DEVLET.....	356
8. BİR DEĞER TEORİSİNİN UNSURLARI.....	360
9. KÂRIN KÖKENİ .....	361
10. ÖLÇME SORUNLARI.....	364
11. SERMAYE KAVRAMI.....	365
12. KÂRIN BÜYÜKLÜĞÜ.....	367
13. ANALİZİN SINIRLARI.....	368
ÖZET .....	369
BAŞVURU.....	370
AÇMALIK 7: BİREY VE SİSTEM.....	370

<b>XVIII. WALRASGİL KAPİTALİZM.....</b>	<b>373</b>
1. GİRİŞ.....	373
2. MÜBADELE MODELİ.....	374
3. FİRMA VE KÂR.....	375
4. ÜRETİM MODELİ.....	376
5. ÜRETİM ARAÇLARI TALEBİ: MÜKEMMEL ÖNGÖRÜ.....	379
6. ÜRETİM ARAÇLARI TALEBİ: BELİRSİZLİK.....	380
7. WALRAS-VON NEUMANN GENEL DENGE MODELİ.....	383
8. SERMAYE ARZI VE TALEBİ.....	389
9. ÜCRET HADDİ VE GENEL DENGE.....	390
10. SAY KANUNU.....	391
11. WALRASGİL MAKROİKTİSAT.....	393
12. BİR DEĞERLENDİRME.....	394
ÖZET.....	395
BAŞVURU.....	396
<b>XIX. EMEK-DEĞERLER VE DÖNÜŞÜM SORUNU .....</b>	<b>397</b>
1. GİRİŞ.....	397
2. BASİT META DOLAŞIMI.....	398
3. EMEK-DEĞERLER.....	398
4. SERMAYE DOLAŞIMI.....	399
5. ARTIK-DEĞER VE ARTIK-EMEK.....	401
6. SÖMÜRÜ HADDİ.....	403
7. SINIF ÇATIŞMASI.....	405
8. SERMAYENİN ORGANİK BİLEŞİMİ.....	406
9. KÂR HADDİ VE TEMEL MARKSGİL TEOREM.....	408
10. DÖNÜŞÜM SORUNU I: SÖMÜRÜDEN KÂRA.....	410
11. DÖNÜŞÜM SORUNU II: DEĞERLERDEN FİYATLARA.....	411
12. ÖRNEK.....	413
13. NEGATİF SÖMÜRÜ.....	417
14. DÖNÜŞÜM SORUNU III: SÖMÜRÜDEN BÜYÜMEYE.....	419
15. EMEK-DEĞERLER VE SOYUT EMEK.....	422
ÖZET.....	423
BAŞVURU.....	424

<b>XX. SÖMÜRÜ, SOYUT EMEK VE KÂR HADDİ .....</b>	<b>425</b>
1. GİRİŞ.....	425
2. FİYAT SİSTEMİ: SRAFFA.....	426
3. ÜCRET-KÂR SINIRI .....	427
4. ÜCRET TOMARI .....	428
5. MİKTAR SİSTEMİ: VON NEUMANN.....	430
6. GENELLEŞMİŞ VON NEUMANN MODELİ .....	432
7. SOYUT EMEK.....	435
8. STANDART SİSTEM VE SÖMÜRÜ .....	438
9. KÂR HADDİ.....	439
10. ÖRNEK .....	441
11. TASARRUF VE SERMAYE.....	444
12. EMEK SÜRECİ.....	445
13. EKSİK REKABET.....	447
14. ÖRNEĞİN DEVAMI.....	453
15. BİR DEĞERLENDİRME.....	455
ÖZET .....	456
BAŞVURU.....	457
AÇMALIK 8: TEMEL MALLAR.....	457
<b>XXI. FİRMA TEORİSİ .....</b>	<b>461</b>
1. GİRİŞ.....	461
2. ÖRGÜT YAPISI .....	462
3. FİRMA VE FABRİKA .....	464
4. ÜRETKEN EMEK.....	466
5. ÖZGÜL VERİM.....	467
6. BÜYÜKLÜK VE VERİM: ÜRETİM SÜRECİ.....	468
7. BÜYÜKLÜK VE KÂR: DOLAŞIM SÜRECİ.....	470
8. BÜYÜMENİN SINIRLARI.....	471
9. ÜRETİM ARAÇLARI VE FİRMA .....	473
10. FİRMA VE MALİYETLER.....	473
11. FİYATLANDIRMA İLKELERİ .....	475
12. HİSSE SENEDİ BORSALARI .....	477
ÖZET .....	479
BAŞVURU.....	480

**DÖRDÜNCÜ KİTAP  
KAPİTALİZMİN DİNAMİĞİ**

<b>XXII. KISA DÖNEM: BÖLÜŞÜM VE İŞSİZLİK .....</b>	<b>483</b>
1. GİRİŞ.....	483
2. NEDEN MAKRO TEORİ? .....	484
3. İKAME Mİ, BÜYÜME Mİ? .....	485
4. MODELİN TANIMI .....	486
5. KEYNESGİL GELİR-HARCAMA DENKLEMLERİ.....	487
6. KISA DÖNEM ÜRETİM FONKSİYONU .....	489
7. TÜKETİM VE TASARRUF .....	492
8. YATIRIMLAR.....	495
9. EFEKTİF TALEP VE DENGE .....	496
10. TEMEL MAKRO TEOREM .....	499
11. GELİR VE İSTİHDAM ÇARPANI.....	500
12. KÂR ÇARPANI.....	502
13. İŞSİZLİK, DEVLET VE SENDİKALAR.....	503
14. NEOKLASİKLERİN KEYNES'İ.....	504
ÖZET .....	508
BAŞVURU.....	509
AÇMALIK 9: LİBERALİZM, SAĞLAM PARA VE DENK BÜTÇE.....	509
<b>XXIII. UZUN DÖNEM: BÜYÜME VE KÂR HADDİ.....</b>	<b>513</b>
1. GİRİŞ.....	513
2. HARROD'UN DİNAMİK EKONOMİSİ .....	514
3. YATIRIM FONKSİYONU VE 'HIZLANDIRAN'.....	515
4. "BIÇAK SIRTİ" .....	517
5. BÖLÜŞÜM VE TEKNİK GELİŞME.....	519
6. BÜYÜME VE KÂR HADDİ: KALDOR MODELİ.....	521
7. PASINETTİ VE İŞÇİLERİN TASARRUFU .....	523
8. ROBINSON'UN SERMAYE BİRİKİMİ .....	525
9. MAKRO BÖLÜŞÜM TEORİLERİ .....	528
10. BÜYÜME VE TEKNİK GELİŞME .....	529
11. AZALAN KÂR HADLERİ.....	531
ÖZET .....	533
BAŞVURU.....	534
AÇMALIK 10: NEOKLASİK BÜYÜME TEORİSİ: SOLOW MODELİ	534

<b>XXIV. KONJONKTÜR: BUHRAN VE ENFLASYON .....</b>	<b>539</b>
1. GİRİŞ.....	539
2. ÜCRET PAZARLIĞI.....	540
3. BİRİKİM HADDİ .....	541
4. BOZULAN GELİR BÖLÜŞÜMÜ .....	543
5. BÜYÜK BUHRAN .....	544
6. PARA VE BUHRAN .....	546
7. AZALAN KÂR HADDİ.....	547
8. KAPİTALİZM DIŞINDA ÇÖZÜM .....	548
9. REFAH DEVLETİ .....	550
10. BÖLÜŞÜM VE ENFLASYON .....	551
11. DURGUNLUKTA ENFLASYON .....	553
12. PETROL KRİZİ.....	555
13. BİR DEĞERLENDİRME.....	557
ÖZET .....	558
BAŞVURU.....	559

**MATEMATİK EKLER**  
**(DR. SEYFETTİN GÜRSEL)**

EK 1: FONKSİYONLAR.....	563
EK 2: SABİT NOKTA TEOREMİ .....	575
EK 3: DOĞRUSAL CEBİR.....	576
EK 4: DOĞRUSAL PROGRAMLAMA.....	587
EK 5: PERRON - FROBENIUS TEOREMİ.....	592
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>597</b>

*“Çıraklar ustalarına, sadece iyice eğitilinceye kadar geçici bir inanç ve kendi düşünce yeteneklerinin askıya alınmasını borçludurlar; yoksa mutlak bir itaat ya da ebedî esaret değil. Şu hâlde, büyük yazarların haklarını teslim edelim, ama zaman, ki yaratıcıların yaratıcısıdır, kendi hakkından mahrum olmasın: Hakikate daha ve daha çok yaklaşmak da onun hakkı”.*

**Francis Bacon**

*“Bütün bunları düşündüm; insanlar nasıl mücadele edip savaşı kaybediyorlar ve onların uğruna mücadele ettikleri şey mağlubiyetlerine rağmen gerçekleşiyor, ama gerçekleşince onların istediği olmadığı anlaşılıyor ve başka insanlar onların istedikleri için başka bir isim altında mücadele etmek zorunda kalıyorlar.”*

**William Morris**

*“Görevimiz, açık düşmanlarımızdan da çok güya ‘arkadaşımız’ olanlara acımasız eleştiri yöneltmektir ve bu şekilde davranarak ucuz bir demokratik şöhreti memnuniyetle reddediyoruz”.*

**K. Marx**



---

BİRİNCİ KİTAP

**ANALİZİN ÇERÇEVESİ**

---



# YÖNTEM SORUNLARI | I

## 1. GİRİŞ

Bilgi üretiminde hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği, toplumsal bilimlerde yoğun tartışılan konulardan biridir. O kadar ki, artık iktisat kitaplarının bile bir yöntem bölümü ile başlaması yadırganmıyor. İktisatçılar, geliştirdikleri kavramsal araçların açıklandığı iddia edilen toplumsal olayın anlaşılmasında yeterli olup olmadığını araştırırken, söz konusu kavramsal araçların üretilme biçimlerinin geçerliliği üstünde durmak zorunda kalıyorlar. Bu açıdan, bilgi (fikir = idea) ile bilginin nesnesi (madde) arasındaki genel ilişkilere, yani insanın evrendeki yeri ya da bilgi birikiminin kuralları gibi, doğa bilimlerinden felsefeye uzanan yaygın bir alan içinde bilim felsefesi ve bilgi teorisi (epistemoloji) adları altında yürütülen yoğun polemiklere girmek iktisatçı için ille gerekli değil ama son birkaç yüzyılın, toplumun anlaşılmasının doğanın anlaşılmasından çok daha güç olduğunu göstermiş olması, toplumsal bilimlerin özgül yöntemsel sorunlarına değinmeyi zorunlu kılıyor. Ayrıca, var olan teorilere karşı eleştirel bir tutum, ancak eleştirinin yöntemsel çerçevesinin çok dikkatle çizilmesi ile mümkündür.

## 2. NEDEN YÖNTEM TARTIŞIYORUZ?

Toplumda olup bitenlerin, örneğin inorganik doğada olup bitenlere kıyasla bilgi olarak üretilmesini yani anlaşılmasını zorlaştıran bir dizi etkenin varlığı, yöntemle ilgili sorunlara tanınan ağırlığın temelini oluşturmaktadır. Söz konusu zorluklar, dört ana kategori ile özetlenebilir: Karmaşıklık, deney sorunu, zaman ve bilgi.

*Karmaşıklık:* Toplumun belirlenişi çok karmaşık bir süreçtir. En basit gibi duran toplumsal olaylar bile çok sayıda ve birbiri ile karşılıklı bağımlılıkları olan unsurun etkilerini taşır. Örnek olarak, bir malın fiyatının yükselmesi ya da düşmesini alabiliriz: Fiyat hareketleri bir yanda çok sayıda insanın öznel davranışlarından, diğer yanda bu davranışları çevreleyen nesnel koşullardan oluşan karmaşık bir sürecin sonucudur. Fiyattaki değişmeyi etkileyen unsurlardan her birinin olaydaki nisbi önem ve ağırlığını nicel değerleri ile beraber saptamak âdeta olanaksızdır. Dolayısıyla “Türkiye neden az gelişmiş?”, “İkinci Dünya Savaşı neden çıktı?”, “Üretim araçlarında devlet mülkiyetinin etkileri nelerdir?” gibi daha genel (ve önemli) sorulara geçildiğinde, belirleyici etkenlerin sayısı âdeta sonsuza ulaşabilir. Hâlbuki, özellikle inorganik doğada, belirleyici etkenlerin sayısı sınırlıdır. Görünüşte birbirine ters gibi duran iki olayı, bırakılınca yere düşen taşı ve uçan balonu alalım. Yer çekimi, özgül ağırlıklar, havanın direnci ve nesnelere biçimleri bilinince, bu dört etken çelişen olayları (düşmek ve uçmak) açıklamakla kalmamakta, üstelik fizikçiye her birinin etkisini nicel olarak hesaplamak olanağını vermektedir.

*Deney (ve gözlem) sorunu:* Doğa bilimcisinin elindeki en etkin araçlardan biri, anlamaya çalıştığı olayı belirleyen etkenleri teker teker (ya da belirli bileşimleri ile) *tecrit* edip *tekrarlayabildiği* deney ve gözlemler yapma olanağıdır. Örneğin düşme olayında, diğer üç etkiyi gerçekte tecrit edip salt yer çekiminin etkisini incelemek üzere içindeki hava boşaltılmış bir mekân hazırlayabiliriz. Bu şekilde, elimizde sadece yer çekiminden etkilenen bir olay kalır. Toplumda ise belirleyici etkenlerin gerçekte tecrit edilmeleri imkânsızdır. Karmaşıklıkta toplumdan pek de aşağı kalmayan canlı doğayı inceleyen biyoloji ile aramızdaki önemli farklardan biri budur. Toplumsal olayı belirleyen çok sayıda etkeni fiilen tecrit edip etkilerini tek tek tespit edemeyince, tecrit olayını salt mantık yolu ile yapmak, belirleyici etkenleri *soyutlayarak* kurduğumuz mantıksal yapıların davranış biçimlerini aramak zorunda kalıyoruz. Soyutlamak, toplumu anlamaya çalışan herkesin çok iyi bilmek zorunda olduğu bir kavramdır. Somut gerçeğin elimizdeki mantıksal (ve matematik) araçlarla karşılıklı bağlantıları izlenebilecek sayıda belirleyici etkeninin kapsandığı kavramsal (mantıksal) yapılara *model* diyoruz. Toplumsal bilimci için model, fizikçinin laboratuvarının yerini tutuyor. Ancak, ikisi arasındaki büyük farkı unutmamalıyız; ilki belirleyici etkenlerin mantıken soyutlanmalarını, ikincisi ise gerçekte tecrit edilmelerini içerir.

*Zaman:* Yukarıda tekrarlanabilir sözcüğünün altını çizdik. Doğal bilimcinin anlamaya çalıştığı olayla ilgili çok sayıda gözlem yapabilmesi mümkün, iki gözlem arasında olayın niteliklerinin değişmesi olasılığı ise çok düşüktür. Hâlbuki somut toplumlar daima somut bir mekân ve zamanda belirlenir; somut zaman ise hem daha önce olup bitenlerin hem de gelecek hakkındaki *bekleyişlerin* bugünü etkiledikleri anlamını taşır. Toplumun “dün” ve “yarınlarının” “bugünü” belirleyen önemli etkenlerden biri olması, *tarihî zamanı*, bu tür sorunların ortaya çıkmadığı *mantıkî zamandan* ayırdetmemizi gerektirir. Örneğin düşmekte olan bir taşın düştüğünü anlayarak buna göre davranması söz konusu değilken, enflasyonun varlığı iktisadi karar birimlerinin davranışlarını bekleyişlerine göre değiştirip enflasyonu hızlandırıcı süreçlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Olayların oluş sırasının önem kazanması ise, *tersinmez zaman* kavramını gündeme getirir. Bu durumda, toplumu açıkladıklarını öneren tüm teorilerin aynı zamanda tarihi de açıklamak zorunda kalacakları çok açıktır. Toplumsal bilimlerle biyoloji arasındaki bir benzerliğe bu noktada değinebiliriz: Her ikisi de sorunları ve boyutları ne kadar farklı olursa olsun, ancak ve ancak genel bir *evrim teorisi* çerçevesinde anlam kazanıyorlar. Ne var ki, teorik yapılarımıza bu karmaşık (tarihî) zaman boyutunu dâhil etmemize olanak verecek kavramsal (mantıkî) araçlardan çoğu kez yoksunuz.

*Bilgi:* Toplumsal bilimlerin yöntem zorluklarının sonucusu, insanın evrendeki özgül yerinden kaynaklanıyor. Doğanın kuralları, bizim bu kurallar hakkındaki bilgimizden bağımsız olarak işler; hâlbuki toplum hakkında ürettiğimiz bilgi bizzat o bilginin nesnesi olan toplumun bir parçasıdır, yani toplumun belirlenişinde önemli bir etkidir. Üstelik, bilgiyi üreten de (özne: birey), hakkında bilgi ürettiği karmaşık bütünün (nesne: toplum) bir üyesidir. Bu nedenle, toplumsal bilimlerde sık sık «olan» ile «olması arzulanan» iç içe bulunur. Toplumsal bilimlerde ideolojik unsurların sahip olduğu özgül ağırlık bu nesnel yapının bir sonucudur.

Yukarıda kısaca belirtilen zorlukların salt bizim hayal gücümüzden çıkmadığını kanıtlamak için, son iki yüzyılda doğa bilimlerinde şahit olduğumuz büyük patlama ile toplumsal bilimlerin kaplumbağa dengi gelişimini karşılaştırmak yeterlidir. Atomu parçalamayı, aya gitmeyi, canlı hücrelerin sırrını çözmeyi başaran insanoğlu, dünyanın bir köşesinde insanlar açlıktan ölürlenirken diğer köşelerinde üretim fazlası gıda maddelerinin depolarda çürümesi (hatta imha edilmesi) karşısında eli kolu bağlı oturuyor. İçinde yaşadığımız çağın inanılmaz adaletsizliği ve akıl dışılığı bizi karamsarlığa düşürmemeli; tam tersine, toplumların da insanoğlu tarafından (aynen doğa için olduğu gibi) anlaşılabilceğini, yani bilgi olarak temellük edilebileceğini kabul ediyoruz. Üstelik, bu bilgi ile topluma doğru müdahaleler yapıp daha özgür ve adil bir dünya kurulabilir. Değinen zorluklar sadece bu süreçte karşılaşılabileceğimiz sorunların bir habercisi olarak düşünülmemelidir.

### 3. MANTIKİ BİLİMLER VE GERÇEK BİLİMLER

Toplumsal bilimlerde deney yapma zorlukları ve belirleyici etkenleri gerçekte tecrit etmenin imkânsızlığı, dikkat edilmediği takdirde, soyutlama sürecinde kurulan mantıki yapıların gerçeğe ilişkilerinin hızla kopması sonucunu doğurabilir. Bu nedenle, *mantıki-matematiksel bilimlerle gerçek (reel) bilimler* arasındaki ayrımın daima akılda tutulması gerekir. Matematikçilerin son 30-40 yılda iktisat teorisinde yaygın bir kullanım alanı bulması ile iktisatçılar için bu ayrım özel bir anlam kazanıyor. Nitekim, matematiksel iktisadın gelişmesi ile birlikte pek çok matematikçinin, beraberlerinde matematiğe özgü düşünce biçimlerini de getirerek iktisatçılar arasına karıştıkları gözlenebilir. Hatta neoklasik iktisadın çağdaş ustaları arasında matematikten iktisada geçenlerin çoğunlukta oldukları bile söylenebilir. Bu açıdan, iktisat teorisinin diğer toplumsal bilimlerdeki yerinde olduğu bir yer vardır.

Mantıki-matematiksel bilimlerde teoriden anlaşılan, birbiri ile tutarlı bir dizi aksiyomdan mantık yolu ile elde edilen bir teoremler kümesidir. Teorinin doğru olup olmaması ise salt *mantıki kıstaslar* tarafından belirlenir. Eğer kabuller birbirleri ile mantıken tutarlı ve akıl yürütme mantıken kusursuz ise ulaşılan sonuçlar da mantıken *doğru* olur. Vurgulamak istediğimiz şu ki, kullanılan mantık ne kadar karmaşık ve zor olursa olsun, ulaşılan sonuçlar baştaki aksiyomlarda zaten mündemiçtir; yani onların mantıki uzantılarıdır. Örneğin doğrusal cebirde,  $8 \times 5$ 'lik bir matrisin ön çarpımla 8 boyutlu bir uzayı 5 boyutlu bir uzaya dönüştürmesini ne gözleyebiliriz ne de gerçekte 8 ya da 5 boyutlu uzaylar mümkündür. Ama bu dönüşümü mantıken ispat edebiliriz.

Gerçek bilimlerde ise teoriden kastedilen, gerçeğin belirleyicileri arasındaki temel karşılıklı ilişkilerin sistematik sunuluşudur. Yani tüm (doğal ve toplumsal) gerçek bilimlerde, teorinin doğru ya da yanlış olduğunun bir tek nihai kıstası vardır: Önerilerinin gerçeğe karşılaştırılması, *gerçekte* sınanması. Sınanmanın nasıl ve ne zaman yapılacağı, özellikle deney yapmanın imkânsız olduğu toplumsal bilimlerde önemli bazı ek sorunlara yol açmaktadır; bunlara aşağıda değineceğiz. Dikkat edilirse somut gerçekte sınanma kıstası, gerçek bilimlerden mantıken kusursuz olma zorunluluğunu kaldırmaz, sadece mantıki mükemmeliyetin, teorinin doğru kabul edilmesi için yeterli olmadığını söyler. İktisat teorisinde sık sık kurulan mantıki yapıların karmaşıklığı ve güzelliği (J. Robinson «şairane» der) gözleri o kadar kamaştırır ki, kimsenin aklına gerçek bir bilimin esas kıstası, yani somut dünyanın davranışları ile teorinin önerdiklerini karşılaştırmak gelmez.

Bu ayırmadan hareketle, *entelektüel deney* kavramına geçebiliriz. Laboratuvar deneyinin (ya da tekrarlanabilir gözlemin) zorluğu, toplumsal bilimlerde mantıki

deneilerin daha çok kullanılmasına yol açar. Bu şekilde kurulan soyut yapılar bir dizi incelenen gerçekten bağımsız (hatta keyfi) olarak seçilmiş varsayımdan hareketle, bunların mantıki sonuçlarını bulmayı amaçlar. Bu şekilde, mevcut teorilerin içsel tutarlılıkları hakkında ya da hangi sonuçların hangi varsayımlar tarafından nasıl etkilendiğini tespit etmekte önemli ipuçları sağlar. Ancak, bunlar *teori* değildir, teorinin yerini tutamazlar. Hâlbuki, çoğu kez bizzat deneyi yapan tarafından ya da daha sonra başkalarınınca teori zannedilmeleri, var olan kavram karışıklığını iyice içinden çıkılmaz hâle getirebilir.

#### 4. TÜMDENGELİM VE TÜMEVARIM

Gerçek bilimlerle mantıki bilimleri birbirinden ayırt edince ikincisi için mutlak geçerli olan bilimsel yöntemin, yani tümdengelım yönteminin birincisi için de geçerli olup olmadığını araştırmak gerekiyor. Toplumsal bilimlerde tümdengelimi reddederek tek bilimsel yöntemin tümevarım olduğunu kabul eden pek çok okul vardır. Bu bakıma, tümevarım ve tümdengelımın bilim yöntemi olarak bir değerlendirmesini yapmak yararlıdır.

Tümevarım, tekilden genele gidilmesi gerektiğini söyler. Yani çevremizdeki tekil olay ya da nesnelerin niteliklerinin çok sayıda gözlemlenmesi sonucu, farklı nitelikler arasındaki genel ilişkilerin saptanabileceğini önerir. Bir kere bu genel niteliklere ulaşıncı niteliklerden bazılarını bilirsek, diğerlerini tahmin etme (öngörme) olanağına sahip oluruz. Eğer tahminlerimiz gerçekleşiyorsa kurulan ilişki (teori) gerçek tarafından doğrulanmaktadır. Gene düşme (ya da uçma) olayı ile ilgili örneğimize bakalım: Aynı hacim ve biçime sahip nesneleri bir kuleden yere bırakırsak, derhâl bazı özellikler gözümüze çarpacaktır. Pozitif ağırlığı olan nesnelere düşmekte, negatif ağırlığı olan nesnelere ise uçmaktadır. Ayrıca, nesnelerin ağırlıkları ile düşüş hızları arasında da yakın bir ilişki vardır. Bu durumda, ağırlık ve düşüş sürelerini dikkatle ölçersek, özgül ağırlık ile düşüş (eğer ağırlık negatif ise uçuş) hızı arasındaki nedenselliği bulduğumuzu, üstelik sıradan bir *regresyon denklemi* ile formüleştirdiğimizi iddia edebiliriz. Denklem bize bir nesnenin özgül ağırlığını bilince düşüş hızını öngörme olanağını da vermekte, yani gerçek tarafından sınanmaktadır.

Ne var ki regresyon denklemine sahip olmamız olayın esas nedenlerini bildiğimiz anlamına gelmez; aynı denklem yer çekimi kuralı ile tutarlı olduğu kadar, başka tefsirlere de açıktır. Diyelim ki şu tür bir hipotezle karşı karşıyayız: Nesnelerin ağırlığı içlerindeki tanrı ruhu ya da şeytan ruhu tarafından belirlenir; tanrı gökyüzünde, şeytan yer altındadır; şu hâlde içlerinde hiç şeytan ruhu olmayan nesnelere tanrıya doğru uçmakta, şeytan ruhu arttıkça yere düşüş de hızlanmak-

tadır. Bu hipotezin regresyon denklemi ile tutarlı olduğu çok açık, ne derecede bilimsel olduğu ise çok şüphelidir.

Tümdengelim, dar anlamıyla, yani mantık ve matematikte kullanıldığı hâliyle, bir dizi kabulden (aksiyomdan) bunlarla tutarlı olan sonuçları çıkarma şeklinde tanımlanır. Gerçek bilimlerde ise, tümdengelim yöntemi somut olay ve nesnelere ile bizim onlar hakkındaki bilgimizin ayırt edilmesi gereğinden yola çıkmaktadır. Somut gerçek, çok sayıda etken tarafından belirlendiğine, yani çok sayıda etkenin karşılıklı ilişkilerinin *bütünü* olduğuna göre, onun hakkındaki bilgimiz çoklu belirlenmelerin sentezi, düşünce sürecinde üretilmeleri demektir. Bu şekilde bizim anlayıp anlamadığımızdan bağımsız var olan somut gerçek ile onun hakkında düşünce sürecinde ürettiğimiz bilginin özdeş olmadıkları vurgulanır. Tümdengelim, bu sentezin en genelden tikele ya da en soyuttan somuta gidilerek gerçekleştirileceğini önerir. Dikkat edilirse, fizikçinin laboratuvarı, belirleyici etkenleri teker teker tecrid edip sonra birleştirerek fiilen bu süreci izlemektedir. Toplumsal bilimlerin laboratuvar kurma olanaksızlığına daha önce değindik; bu durumda, yöntemi, somutu oluşturan etkenlerin önce çok azının ele alındığı ve diğerlerinin analiz dışı tutulduğu soyut bir yapıdan hareketle, giderek diğer etkenlerin de varsayımlar aracılığı ile eklendiği soyuttan somuta giden bir süreç olacaktır. Bu süreçte gözlemin yerini ve sınama sorunlarını az ileride inceleyeceğiz.

Bilimsel yöntem olarak tümdengelimini kabul edince dikkatli olmamızı gerektiren bir husus, soyuttan somuta giden düşünce sürecinin, farklı *soyutlama düzeylerinin eklemlenmesini* gerektirdiğidir. Bu ise soyutlama düzeylerini ayırdetme ve birinden diğerine geçerken yapılan analizin iç tutarlılığını kontrol etme yoluyla mümkün olur. Aksi hâlde, bir soyutlama düzeyine ait sonuçları başka bir soyutlama düzeyinde rasgele kullanarak büyük hatalara düşebiliriz. Aynı şekilde, somut gerçeğin tüm belirleyici etkenlerinin daha kapsanmadığı bir soyutlama düzeyine ait sonuçları gerçek zannetmemiz ciddi sorunlara yol açabilir. Gene fizikle bir benzetme yaparsak havası boşaltılmış bir mekânda deney yapan fizikçinin hidrojen gazı ile doldurulmuş bir balonun da yer çekimi gereği yere düştüğünü görünce hidrojen balonlarının hiç uçamayacaklarını, bunun yer çekimi kanununa aykırı olduğunu iddia etmesi garipsenirdi. Hâlbuki toplumsal bilimlerde sık sık belirli bir soyutlama düzeyi için doğru olan ama somutu temsil etmeyen sonuçların, somutta geçerli oldukları önerilerine rastlamaktayız.

## 5. GÖZLEMİN YERİ

Tümevarım yönteminden kaynaklanan bilgi felsefesine genellikle *ampirizm* adı verilir. Toplumsal bilimlerde ampirizmin özellikle sosyoloji ve siyaset ilminde hâkim olduğunu görüyoruz. İktisat teorisinde, hâlen başını Chicagolu iktisatçı M. Friedman'ın çektiği «pozitif iktisat» taraftarlarını sayabiliriz. Ampirizmin ayrıntılı bir analizinin yeri burası değil; ancak, ampirizmi benimseyenlerin bilimsel yöntem olarak tümdengelim kabul eden bilim adamlarına yönelttikleri bir eleştirinin geçerliliğini aramalıyız: Tümdengelim yöntemini kullanmak gözlemi reddetmek anlamına mı gelir? İki yöntem arasındaki farkın ampirisistlerin savundukları gibi gözlemin varlığı ya da yokluğu değil, analizde gözlemin yerinin ne olduğu konusunda odaklandığını göstermeğe çalışacağız. Nitekim, daha önce verilen tanım gereğince, gözlemi dışlayan bir bilim gerçek bilim olma niteliğini kaybederek mantıki-matematiksel bilim olurdu.

Gerçeğin, bilimsel analizin iki ucunda mutlaka yer almak zorunda olduğunu öneceğiz: Soyutlama sürecinin başında, hangi soyutlamaların yapılacağını belirlerken, tümdengelim sürecinin sonunda, analiz sonuçları ile karşılaştırmak üzere. Bunlardan ilkinde ham bilgi gözüyle bakılabilir. Söz konusu olan, eşanlı olaylar hakkında iyi kötü sınıflandırılmış fakat nedensellik ilişkileri taşımayan bilgidir. Doğal olarak, bu bilginin toplanmasında tümevarım yöntemi, yani tekil olayların genel (ve teori öncesi gözlemlenebilen) niteliklerinin saptanması önemli bir yer tutar. Ancak, bu gözlemler bir düşünce sentezi olmadıklarından bilim öncesi bilgi niteliğindedir. İnsanoğlu çok uzun süredir içinde yaşadığı doğa hakkında bu tür bilgilere sahiptir. Örneğin kuzey yarım küresinin ılıman iklim yörelerinde oturanlar, binlerce yıldır havaların seyrini dört grupta ele alabileceklerini biliyorlardı: Mevsimler. Üstelik, bu bilgilerinden hareketle yılın hangi dönemlerinin sıcak, hangilerinin soğuk olacağını doğru tahmin etmeleri mümkündü. Ancak, bu genellemeden üretilecek bir “havaların değışebilirligi kanunu” ne ölçüde bilimseldir? Havaların *neden* değıştiğini açıklar mı? Mevsimlerin mevcudiyetinin gözlenmesi, daha sonra bu olayı dünyanın güneş etrafında çizdiği yörünge ve kendi çevresinde dönüş ekseninin açısı ile açıklayacak olan bilim adamının ilk girdisidir. Bunlar, yani anlaşılmasına çalışılan olayların temel özelliklerinin neler olduğu bilinmeksizin, bilgi üreticisinin hangi soyutlanmaları yapacağına ve hangi özelliklerin aranmasına önem vereceğine karar vermesine imkân yoktur. Aşağıda, yapılan gözlemlerin de neyin arandığına bağılı olarak çok değışeceğine, yani hipotezlerin gerçeğin nasıl göründüğünü etkilediklerine değinilecek.

Analizin sonunda ulaşılan önerilerle karşılaştırılan gerçek ise nitelik olarak çok farklıdır. Bu kez doğru ya da yanlış (ve daima yetersiz), ama nedensellik

ilişkilerini çözdüğümüzü, çoklu belirlenmelerini anladığımızı iddia ettiğimiz bir somutu gözleriz. Somut, teorinin öngördüğü gibi davrandığı ölçüde, teorinin doğruluğundan bahsedilebilir. Gerçek bilimlerde, çıkarsamaları gerçeğe karşılaştırılmayan ya da gerçek tarafından doğrulanmayan bir teorinin geçerli kabul edilmesi imkânsızdır. Toplumsal bilimlerde, söz konusu karşılaştırmanın nasıl yapılacağı çok tartışılır. Bu nedenle, tümdengelim yönteminin temel kavramsal aracı olan modeli dikkatli bir biçimde tanımlandıktan sonradır ki sınama (test etme) sorunlarına eğilebiliriz.

## 6. MODEL KAVRAMI

“Model” sözcüğü iktisatta çok kullanılır oldu. Bir yanda *von Neumann*’ın ya da *Walras*’ın genel denge modelinden söz edilirken, diğer yanda Amerikan ekonomisinin *ekonometrik modeli* kuruluyor ya da Türk *plan modeli* eleştiriliyor. Model sözcüğünün bu iki kullanılışı arasında önemli bir fark olduğu kolayca tahmin edilebilir. Ayırt edebilmek için ilkinde *formel model*, ikincisine de *politika (uygulama) modeli* denebilir. Bu ayrımın arkasında gene tümdengelim-tümevarım karşıtlığı yatar. Çalışmada politika modellerine hiç değinilmeyeceğinden, model sözcüğü daima formel model anlamına gelecektir.

Bir olayı belirleyen çok sayıda etkenin neler olduklarını ve olayı ne ölçüde ve nasıl etkilediklerini bildiğimiz oranda o olayı anladığımızı gördük. Bu ise ilk adımda, söz konusu etkenlerden bazılarını analiz dışı tutup bir (ya da birkaç) etkeni ele alarak onların etkilerini saptamayı gerektiriyor. Daha önce de bu işlemin adının *soyutlama* olduğu söylendi. Soyutlama sürecinde, belirleyici etkenlerin fiilen (gerçekte) tecrit edilmesinin söz konusu olmadığını, sadece mantıki olarak (insan düşüncesinde) birbirlerinden ayırt edildiklerini tekrar vurgulamakta yarar var. Bilimsel yöntemin, az sayıda belirleyici etkenin analiz edildiği yüksek soyutlama düzeylerinden hareketle, adım adım diğer etkenlerin analize sokulması ile en sonunda somuta (gerçeğe) tekabül eden düşünülmüş somutu üretme, yani gerçeği bilgi olarak temellük etmek anlamına geldiğini de belirttik. Bu şekilde kurulan soyutlama düzeyleri hiyerarşisine *teori* diyoruz. İşte, model kavramı, bir soyutlama düzeyinin bir bütün olarak eklemelenmiş biçimini özümlüyor: Düzeyi hatasız tanımlamayı sağlayan *varsayımlar*; bu varsayımlardan hareketle kusursuz bir *tümdengelim mantığı*; bu mantıkla elde edilen *sonuçlar*. Teori ise birinden diğerine geçişliliği olan bir modeller zinciri oluyor.

*Varsayımlar*: Modelde varsayımların yapılmasını, fizikçinin laboratuvarını hazırlamasına benzetebiliriz. Varsayımlar ile hangi etkenlerin analiz dışı, hangi-

lerinin analiz içi tutulduğu belirlenir. Bunları üç ana kategoriye ayırabiliriz. İlki, ele alınan olayın içinde gerçekleştiği ortamın tanımlanmasına yarar: *Kurumsal* varsayımlar. Örneğin, tam rekabet koşullarında her malı üreten çok sayıda firma olması, malların homojen olmaları, özel mülkiyet, devletin müdahale etmemesi vs. bu tür varsayımlardır. İkincisi, analiz (ya da karar) birimlerinin davranışları ile ilgili kuralları belirler: *Davranışsal* varsayımlar. Neoklasik teoride, firmaların kâr maksimize etmeleri, tüketicilerin rasyonel olmaları vs. gibi. Üçüncüsü ise, sırf analiz (ya da anlatım) kolaylığı için yapılan ve analizin özüne dokunmadığı düşünülen *basitleştirici* varsayımlardır: Ekonomide iki mal, iki tüketici olması, talep fonksiyonlarının sürekliliği vs.

*Tümdengelim.* Varsayımlarla kurduğumuz dünyadaki mümkün karşılıklı ilişkiler kümesini tümdengelim mantığı aracılığı ile araştırırız. Bu mantıkla, varsayımların *içsel tutarlılıkları* da sınanır. Matematiğin yararı buradadır: mantığın keskinliğini ve dolayısı ile mantık hatalarının asgariye indirilmesini sağlar. Teorik faaliyetin önemli bir bölümü, söz konusu karşılıklı ilişkilerin kusursuz (hatasız) bir biçimde saptanmasına yönelir. Modellerde mantık hatalarına ya da içsel tutarsızlıklara sık sık rastlanır; bunların farkına varılmaları ve düzeltilmeleri nispeten kolaydır.

*Sonuçlar.* Varsayımlardan hareketle, kusursuz bir tümdengelim süreci bizi bir dizi sonuca ulaştıracaktır. Varsayımların mantıki bir uzantısı olan bu sonuçların, anlaşılması amaçlanan gerçeğin aydınlatılmasında yararlı olacağı düşünülür. Ancak, sonuçların önemi (ve değeri), modelin bir modeller zincirinin (teorinin) ara ya da son halkası kabul edilmesine bağlı olarak değişecektir.

Toplumsal bilimlerde çoğu kere bu ayırım gözden kaçırılır ve ara halkalar son halka zannedilir. Eğer model üst bir soyutlama düzeyinde ise, sonuçlar bir alttaki soyutlama düzeyinin varsayımlarını belirler. Böyle olunca, analizin bu anında elde edilen sonuçları, gerçeğe karşılaştırarak sınama olanağı yoktur. Yine de, iktisatçılar birbirlerini eleştirirken bu hatayı yaparlar. Ya iki ayrı soyutlama düzeyine ait iki ayrı modelin farklı sonuçlara ulaşmasına bakıp teorinin tutarsız olduğunu, ya da modelin ara halka niteliğini anlamayıp sonuçların gerçeğe benzemediğini, yani modelin yanlış olduğunu öne sürerler. Hoş, modelin kurucusunun da aslında bir ara halka olarak anlamlı bir modeli son halka zannedip, sonuçların gerçeğin ta kendisini yansıttıklarına inanması olağandır. Eğer model bir teorinin son halkası ise bu kez elde edilen sonuçların toplumda gözlenen ve açıklandığı öne sürülen olaylarla karşılaştırılması gerekir. Kurulan modelin varsayımları ne kadar akla yatkın, mantığı ne kadar kusursuz olursa olsun, sonuçları ile gerçek arasında büyük farklar varsa, model yanlış demektir. Ancak, fizikçinin laboratuvarı ile top-

lumsal bilimcinin modeli arasındaki benzemezlik burada tekrar ortaya çıkıyor. En gerçekçi modelde bile mutlaka bir dizi belirleyici etken analiz dışı bırakıldığından, gerçek modelin önerdiğinden çok ayrı davransa da, bilgi üreticisi, bunun modelde ele alınmayan şu ya da bu etkenden doğduğunu, yoksa modelinin (teorininin) aslında (?) geçerli olduğunu iddia edebiliyor. Yani sinama sorunu yine gündeme geldi.

## 7. SINAMA (TEST ETME) SORUNU

Söylenenlerden, toplumsal bilimlerde, teorinin, sonuçları ile gerçeğin karşılaştırılması yoluyla *ampirik teste* tabi tutulmasının sınırlarını anlıyoruz. Nitekim, neoklasik iktisatçıların bütün çabalarına rağmen, mevcut ekonomilerin işleyişleri ile ilgili olarak toplanan bilgiler teoriyi doğrulamak bir yana, çoğu kez onunla çelişen eğilimleri göstermişlerdir. Örneğin, girdi-çıkıtı tabloları bir yandan ünlü Leontief paradoksu ile dış ticaret teorisine ters düşmüş, diğer yandan da üretim katsayılarının sabit olması ikamesizlik teoremlerine yol açmıştır. Say Kanununun, kapitalist ekonominin geçirdiği bütün krizlere, inanılmaz boyutlara ulaşabilen işsizliğe rağmen 19'uncu yüzyılın ikinci yarısı ve 20'nci yüzyılın ilk 35 yılında Marksistler dışında adeta tüm iktisatçılar tarafından kabul edilmiş olması, teorilerin gerçeklere karşı ne kadar dirençli olabileceklerinin iyi bir örneğidir.

Bu durumda, *teorik test* kavramı önem kazanıyor. Bu yöntemde, gerçekle karşılaştırmada ağırlık, teorinin sonuçlarından varsayımlarına kayıyor. Sinama, modelin varsayımlarının ne ölçüde açıklanması amaçlanan olayların gerçekten belirleyici etkenlerini soyutladığını araştırarak yapılıyor. Örneğin iktisat teorisi üzerine yazılan kitaplarda, diğer teorilerin varsayımlarının neden yetersiz (ya da yanlış), yazarın yaptığı varsayımların ise neden gerçekçi olduğunu uzun uzun açıklayan bölümlerin kitabın bel kemiğini oluşturduğu görülür. Bu süreç ise kaçınılmaz olarak, eleştiriyi yapanın, eleştirisini yeni bir teori ile beraber sunmasını gerektiriyor. Neoklasik teoriye son 50 yılda yöneltilen iki başarılı eleştirinin ikisinin de bu yöntemi uyguladığını izlemek mümkündür: Keynes ve Sraffa. Gerçekten, ne Keynes'in *Genel Teori*'sinde ne de Sraffa'nın *Metalların Metal Aracılığı ile Üretimi*'nde istatistiklere, tablolara, velhasıl ampirizmin seveceği türden ampirik bilgiye rastlanır.

Bu nedendir ki, ileride, kurulan modellerin varsayımları üstünde kılı kırk yararcasına duruluyor; her varsayımın anlamı, gerçekçilik derecesi ve diğer varsayımlarla tutarlılığı özenle irdeleniyor. Bazen gereksiz bir vakit kaybı gibi duran bu titizlik, iktisat teorisine gerçekçi ve eleştirel bir yaklaşımın ön koşuludur.

## 8. TOPLUMSAL BİLİMLER VE İDEOLOJİ

“Teori gerçeğe uymazsa bu gerçeğin aleyhine olur”; *Fichte*’nin yüz küsur yıl önce söyledikleri toplumsal bilimler için hâlâ geçerli gibi duruyor. Teorinin gerçeklere karşı bu direncinin (hatta bağışıklık bile diyebiliriz) arkasında yatan temel nedeni daha önce belirttik: “Toplum hakkında üretilen bilgi, bizzat o bilginin nesnesi olan toplumun bir parçası, yani belirlenişinde önemli bir etkidir”. Toplumla ilgili olarak getirilen her önerinin, her hipotezin ciddi politik çıkarsamaları olduğunu içinde yaşadığımız dünyada izlememek olanaksız; baskıcı politik rejimlerin daima ve her yerde önce “düşünceleri” tutukladıklarını biliyoruz. Bu durumda, bilimle politika arasındaki ilişkilerin ve bunların billurlaşma noktası olan ideoloji kavramının incelenmesi gerekiyor. Zaten doğa bilimlerinin de ideolojik (politik) çatışmaların etki alanından çıkması o kadar eski değil: Dünyanın güneş etrafında dönüyor olması, Kilisenin dünyayı evrenin merkezi yapan ideolojisi ile çeliştiğinde, Galile ölüm tehdidi altında hipotezini inkâr etmek zorunda kalmıştı.

İdeoloji kavramı, dünyanın nasıl olması gerektiği ile ilgili önerileri özümüyor. Bilmekle yapmak (ya da anlamakla dönüştürmek) arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkilerin ayrıntısına girmeksizin, maddeci bir bilgi teorisinin temel kabulünün her ikisinin aynı bütünün (üretim) bir cephesi olduğunu söylemek mümkün: Teori-pratik birliği. İnsandışı doğada işler kolaydır. Bilinen bir fizik kuralını, suyun 100 derece ısıda kaynamasını alalım. Bu kuralın doğruluğu kuşkusuz, ama düdüklü tenceredeki suyun 100 derecenin çok üstünde kaynadığı da bir gerçektir. Kaynama derecesi ile basınç arasındaki ilişkiyi bilmek, insanoğluna suyu istediği derecede kaynatmak olanağını verdi. Yer çekimi kuralına göre havadan daha ağır nesnelere uçamaması bir başka örnek; gökyüzü ise uçaklar, helikopterler, füzeler vs. ile dolu. Kısaca evrenin kurallarını anladıkça onları kendi yararımıza kullanarak kendimize âdeta yeni bir evren yaratmışız. İnsanı evrenin hem ürünü hem de yaratıcısı yapan bu sürecin toplumda işleyişi ise farklıdır. Bu bakıma, toplumsal bilimciyi bir fizikçi ya da biyologla karşılaştırmak yeterli olur. Örneğin fizikçinin, düdüklü tencerede kaynayan suyun hâlinde memnun olup olmadığını düşünmesi ya da suyun onu etkilemeye çalışarak 100 derecede kaynamasının kendisi için daha yararlı olacağını önermesi olanaksızdır. Aynı şekilde, biyoloğun izlediği canlı sistemlerini oluşturan moleküllerin, hücrelerin ya da mikropların hâllerinden şikâyetçi olmalarına, hele biyoloğun belirli moleküllerin tarafını tutup onlar lehine mücadeleye girmesine pek rastlanmaz. Hâlbuki, toplumsal bilimci, toplumdaki çatışmaların tam ortasındadır; onları etkiler ve onlardan etkilenir.

Böyle olunca, bilgi üretimi politikleşiyor, yani bir politik mücadele aracı oluyor: Toplumla ilgili tüm teoriler aynı zamanda bir topluma müdahale biçimi (eylem platformu) önerir. Bu müdahale biçimleri, teorinin açık ya da örtük olarak